

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ

Ζάκ Ντερριντά: 'Από την κυριαρχία σέ ἓνα πέραν τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ*

Η συμβολή μου σ' αυτό τό συνέδριο ἀναφέρεται κυρίως στά γεγονότα καί στά συνεπακόλουθα δύο λόγων πού ἐκφώνησε ὁ Ζάκ Ντερριντά στήν Ἀθήνα, ἀφενός στίς 2 Ἰουνίου 1999 στό Γαλλικό Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, ἀφετέρου, τήν ἐπόμενη ἡμέρα, στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀναγόρευσής του σέ ἐπίτιμο διδάκτορα. Ἐδῶ θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ἀνοίξω μιὰ παρένθεση: πιστεύω ὅτι θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά δημοσιευθεῖ τό σύνολο τῶν λόγων πού ἐκφώνησε ὁ Ντερριντά ὡς ἐπίτιμος διδάκτορας.

Ὁφείλω ἐξαρχῆς νά σᾶς προειδοποιήσω ὅτι ἡ εἰσήγησή μου ἀγγίζει προπάντων τό ἐρώτημα τοῦ πολιτικοῦ, καί δὴ τῆς πολιτικῆς. Διατηρῶ στή μνήμη μου τά λόγια πού ἀνταλλάξαμε στό τηλέφωνο –ὁ Ντερριντά στό Παρίσι, ἐγώ στήν Ἀθήνα– σχετικά μέ τόν τίτλο τῶν δύο διαλέξεών του. Καθώς ἡ ἀφιξή του στήν Ἀθήνα συνέπεσε μέ τόν πόλεμο τοῦ Κοσσυφοπεδίου, θεώρησα ὅτι θά ἦταν πρόσφορο νά τοῦ περιγράψω τό κλίμα πού ἐπικρατοῦσε ἐκείνη τήν περίοδο στή χώρα μου, μολοντί γνῶριζα ὅτι ἤδη ἦταν πολύ καλά ἐνημερωμένος: ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων ὑπερασπιζόταν τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα τῆς Σερβίας καί ἦταν σφοδρά ἀντίθετη στούς βομβαρδισμούς τοῦ ΝΑΤΟ, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦσαν ἀκριβῶς τήν ἀδιαίρετη κρατική κυριαρχία τῆς. Μπορεῖτε ἐπομένως νά φανταστεῖτε τήν ἐκπληξή μου καί τόν φόβο μου, ὅταν ἄκουσα τόν τίτλο τῆς δεύτερης διάλεξης, ἐκείνης πού θά ἐκφωνοῦσε ἐντός τοῦ πανεπιστημίου τό ὁποῖο εἶχε ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία νά τόν τιμήσει: «Ἀπροϋπόθετο ἡ κυριαρχία. Τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εὐρώπης». ¹ Ὅσον ἀφορᾷ τόν τίτλο τῆς ἄλλης διάλεξης, «Οἱ “Ἀνθρωπιστικές Σπουδές”». Ὁμολογία πίστεως ἐνός

* Τό παρόν κείμενο ἐκφωνήθηκε στά γαλλικά, στίς 19 Νοεμβρίου 2003, στό Πανεπιστήμιο τῆς Κοϊμπρας, παρόντος τοῦ Ζάκ Ντερριντά, στό πλαίσιο διεθνούς συνεδρίου πού ὀργάνωσε ἡ Φερνάντα Μπερνάρντο [Fernanda Bernardo] ὑπό τόν τίτλο *Ἡ κυριαρχία. Κριτική, ἀποδόμηση, ἀπορίες* (Γύρω ἀπό τή σκέψη τοῦ Ζάκ Ντερριντά). Τά πρακτικά τοῦ συνεδρίου εἶναι ἤδη ὑπό ἐκδοσιν (Derrida à Coimbra, Palimage, Viseu (Πορτογαλία) 2005. Ἐδῶ κατατίθεται ἡ ἐλληνική ἐκδοχή τῆς εἰσήγησής ἐν εἶδει αὐτομετάφρασης.

1. Jacques Derrida, *Ἀπροϋπόθετο ἡ κυριαρχία. Τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εὐρώπης!*

καθηγητή»,² δέν γνώριζα ακόμη ότι επρόκειτο για τό κείμενο πού εἶχε ἐκφωνήσει σέ ἀγγλική μετάφραση στό Πανεπιστήμιο τοῦ Στάνφορντ τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1998, ὑπό τόν ἀρχικό τίτλο «Τό μέλλον τοῦ ἐπαγγέλματος-ὁμολογίας ἢ Τό πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων (χάρη στίς “Ἀνθρωπιστικές Σπουδές”, αὐτό πού θά μπορούσε νά λάβει χώρα αὐριο)»,³ καί τό ὁποῖο ἐκδόθηκε στά γαλλικά τό 2001 ὑπό τόν τίτλο *Τό πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων*.⁴

Καθώς ἔχω μεταφράσει καί ὑπομνηματίσει αὐτά τά δύο κείμενα, θά τολμούσα νά πῶ ὅτι εἶναι συμπληρωματικά. Καί τά δύο ἐκφωνήθηκαν ἀρχικά ἐντός τοῦ πανεπιστημίου, καί τά δύο θέτουν στό προσκήνιο τό κρίσιμο ἐρώτημα τῆς ἀποδόμησης τῆς κυριαρχίας. Ὡστόσο, φρονῶ ὅτι τό *Πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων* εἶναι περισσότερο θεωρητικό ἀπό τό *Ἀπρούπλοτο ἢ κυριαρχία*, ἐφόσον ἡ δεύτερη διάλεξη προϋποθέτει ἡ ἐπεξηγεῖ αὐτό πού λέγεται στήν πρώτη σχετικά μέ τή δύσκολη ἀποσύνδεση τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας ἀπό τήν ἔννοια τοῦ ἀπρούπλοτου, μετατοπίζοντας αὐτή τήν ἀποσύνδεση, κατά κάποιον τρόπο, στό πολιτικό πεδίο. Ὅταν ἐπιζητεῖ μέσα στό ἄνευ ὄρων, «ἐλευσόμενο» πανεπιστήμιο, τίς «Ἀνθρωπιστικές Σπουδές πού εἶναι ἱκανές νά ἐπωμιστοῦν μελήματα τῆς ἀποδόμησης»,⁵ μιᾶ ἀποδόμηση πού ἐννοεῖται ὡς «ἀπρούπλοτο δικαίωμα νά θέτουμε κριτικά ἐρωτήματα ὅχι μόνο στήν ἱστορία τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί στήν ἴδια τήν ἱστορία τοῦ ὅρου “κριτική”, στή μορφή καί στήν αὐθεντία τοῦ ἐρωτήματος, στήν ἐρωτητική μορφή τῆς σκέψης»,⁶ ὁ Ντερριντά φθάνει νά διεκδικεῖ ἕναν ὅρο ἀπρούπλοτης ἀντίστασης ἔναντι κάθε εἰδους κυριαρχίας:

«Ἡ ἀρχή τῆς ἀπρούπλοτης ἀντίστασης εἶναι ἕνα δικαίωμα πού τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο θά ἐπρεπε συνάμα νά τό ἀναστοχαστεῖ, νά τό ἐπινοήσει καί νά

Inconditionnalité ou souveraineté. L'Université aux frontières de l'Europe (δὲλωση ἐκδοσης), μτφρ., σημ. Βαγγέλης Μπιστώρης, Πατάκης, 2002.

2. Ἀρχικά, στό τηλεφώνημα ἀπό τό Παρίσι, ὁ τίτλος πού μοῦ ἔδωσε ὁ Ντερριντά γιά τή διάλεξη στό Γαλλικό Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν ἦταν ὁ ἀκόλουθος: «Οἱ “Ἀνθρωπιστικές Σπουδές”. Τό ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου καί τό πανεπιστήμιο» («Les “Humanités”. La question de l'homme et l'Université»). Ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου ὁ Γάλλος φιλόσοφος δήλωσε τήν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου: «Οἱ “Ἀνθρωπιστικές Σπουδές”. Ὁμολογία πίστεως ἐνός καθηγητή» («Les “Humanités”. Profession de foi d'un professeur»).

3. «L'avenir de la profession ou L'université sans condition (grâce aux “Humanités”, ce qui pourrait avoir lieu demain». Ἡ διάλεξη δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά στά ἀγγλικά ὑπό τόν τίτλο «The Future of the Profession; or The University Without Condition (Thanks to the “Humanities”, What Could Take Place Tomorrow)», στό Tom Cohen (ἐπιμ.), *Jacques Derrida and the Humanities, A Critical Reader*, μτφρ. Peggy Kamuf, Cambridge University Press, Κάμπριτζ 2001, σ. 24-57.

4. Jacques Derrida, *L'Université sans condition*, Galilée, Παρίσι 2001. Βλ. τήν ἐλληνική μετάφραση: Ζάκ Ντερριντά, *Τό πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων*, μτφρ., σημ. Βαγγέλης Μπιστώρης, Ἐκκρεμές, 2004.

5. *Τό πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων*, ὁ.π., σ. 17.

6. *Αὐτ.*, σ. 16.

τό θέσει [...]. Συνέπεια αὐτῆς τῆς θέσης: ὡς ἀπρούπλοτη, τούτη ἡ ἀντίσταση θά μπορούσε νά ἀντιπαραθέσει τό πανεπιστήμιο σέ ἕναν μεγάλο ἀριθμό ἐξουσιῶν, ἐπὶ παραδείγματι στίς ἐξουσίες τοῦ κράτους (καί συνεπῶς στίς πολιτικές ἐξουσίες τοῦ κράτους-ἔθνους καί στή φαντασίωσή του περί ἀδιαίρετης κυριαρχίας: ὡς πρὸς αὐτό, τό πανεπιστήμιο θά ἦταν, ἐκ τῶν προτέρων, ὅχι μόνο κοσμοπολιτικό ἀλλά καί οἰκουμενικό, καθὼς θά ἐκτείνεται κατ' αὐτό τόν τρόπο πέραν τῆς παγκόσμιας ιδιότητος τοῦ πολίτη καί τοῦ κράτους-ἔθνους ἐν γένει), στίς οἰκονομικές ἐξουσίες (στίς συγκεντρώσεις ἐθνικῶν καί διεθνῶν κεφαλαίων), στίς μιντιακές, ἡθολογικές, θρησκευτικές καί πολιτισμικές ἐξουσίες, κλπ., ἐν ὅλγοις σέ ὅλες τίς ἐξουσίες πού θέτουν ὅρια στήν ἐλευσόμενη δημοκρατία».⁷

Ὡστόσο, αὐτή ἡ ἀντίσταση ἀφήνει – θά μπορούσε νά λεχθεῖ – τό πανεπιστήμιο ἄοπλο, χωρίς ἄμυνα, ἀκριβέστερα χωρίς ἐξουσία, ἐκεῖνη τήν ἐξουσία πού χαρακτηρίζει εἰδικά τήν κυριαρχία. Ἐξ οὗ ἡ ἀμφισβημία καί σχεδὸν ἡ μὴ μεταφρασιμότητα τοῦ τίτλου τῆς διάλεξης: *τό πανεπιστήμιο ἄνευ ὄρων* σημαίνει ἐπίσης ὅτι διατρέχει τόν κίνδυνο νά παραδοθεῖ ἄνευ ὄρων:

«Καί λέγω “ἄνευ ὄρων” καθὼς καί “ἀπρούπλοτο”, γιά νά ἀφήσω νά ἀκουστεῖ ἐννοηθεῖ ἡ συνδήλωση τοῦ “χωρίς ἐξουσία” ἢ “χωρίς ἄμυνα”: ἐπειδὴ εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητο, τό πανεπιστήμιο εἶναι ἐπίσης ἕνα ἐκτεθειμένο προπύργιο. Προσφέρεται, ἀπομένει νά ἀλωθεῖ, συχνά προορισμένο νά συνθηκολογήσει ἄνευ ὄρων. Παντοῦ ὅπου ἐγκαθίσταται, εἶναι ἔτοιμο νά παραδοθεῖ. Ἐπειδὴ δέν δέχεται νά τοῦ θέσουν ὅρους, ἐνίοτε ἀναγκάζεται –ἀναιμικό, ἀφηρημένο– νά παραδοθεῖ ἐπίσης ἄνευ ὄρων».⁸

Ἐπισημαίνω ὅτι ἡ ἰταλική μετάφραση τοῦ τίτλου μπορεῖ νά ἀποδώσει τίς δύο σημασίες τῆς γαλλικῆς ἐκφράσης «sans condition» διατηρώντας τό ἴδιο σημαῖνον (*L'Università senza condizione*)⁹, ἐνῶ ἡ γερμανική μετάφραση παραπέμπει κατευθεῖαν καί ἀποκλειστικά στό ἀπρούπλοτο [inconditionnalité, ἢ μᾶλλον στό ἀνυπόθετο [inconditionné] (*Die unbedingte Universität*)¹⁰]. Ἡ γερμανική λέξη μοῦ ἐπιτρέπει νά ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ Ντερριντά, ἐνῶ προβαίνει στήν πολύ σημαντική διάκριση μεταξύ κυριαρχίας καί ἀπρούπλοτου, δείχνει ἐπίσης ὅτι ἀπό τήν ἑναρξή τῆς φιλοσοφίας, καί δὴ τῆς πλατωνικῆς, ἡ ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ «εἶναι ἕνα ἀ ν υ π ὀ θ ε τ ο ν»,¹¹ ἡ πρώτη μορφή τοῦ “ἀπρούπλοτου”, ἡ ἀρχή καί ὁ

7. *Αὐτ.*, σ. 17.

8. *Αὐτ.*, σ. 20.

9. Βλ. Jacques Derrida, Pier Aldo Rovati, *L'Università senza condizione*, μτφρ. Graziella Berto, Raffaello Cortina, Μιλάνο 2002, σ. 7-64.

10. Jacques Derrida, *Die unbedingte Universität*, μτφρ. Stefan Lorenzer, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 2001. Ἡ διάλεξη ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τόν Ζάκ Ντερριντά στή Φραγκφούρτη τόν Ἰούνιο 2001, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Γιούργκεν Χάμπερμας [Jürgen Habermas].

11. Ἀρχαιοελληνιστὶ στό πρωτότυπο. Ἐφεξῆς οἱ ἀρχαιοελληνικές λέξεις θά δηλώνονται μέ ἀραιή γραφή.

άνυποθετικός ἄρχων πρὸς τὸν ὁποῖο ἀνέρχεται ἡ ψυχὴ (τὸ ἐπ' ἀρχὴν ἀνυπόθετον, Πλάτων, *Πολιτεία*, 510 b)», καὶ «σ' αὐτὴ τὴν ιδέα τοῦ Ἀγαθοῦ ἐκχωρεῖται –σύμφωνα μὲ τίς μορφές πού εἶναι πολιτικές ἢ μποροῦν νά πολιτικοποιηθοῦν– ἡ ἐσχατὴ κυριαρχία δύναμη-ἐξουσία».¹² Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση θεμελιώνει «ἓνα ὀρισμένο ἀδιαχώριστο ἀνάμεσα ἀφενὸς στὴν ἀξίωση κυριαρχίας ἐν γένει (ὄχι μόνο ἀλλὰ συμπεριλαμβανομένης τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας, καὶ δὴ κρατικῆς, μάλιστα ἡ καντιανὴ σκέψη τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἢ τῆς οἰκουμενικῆς εἰρήνης δὲν θὰ θέσει ὑπὸ ἀμφισβήτηση αὐτὸ τὸ ἀδιαχώριστο, κάθε ἄλλο), καὶ ἀφετέρου στὴν ἀπροϋπόθετη ἀξίωση τοῦ ἀνυπόθετου (ἀνυπόθετον, unbedingt, ἀνυπόθετο [inconditionné])».¹³ Αὐτὴ ἡ σύμ-μαχία μεταξὺ κυριαρχίας καὶ ἀπροϋπόθετου ὑποστηρίζεται τόσο ἀπὸ τὸν Μποντέν [Bodin] ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ρουσσώ [Rousseau] καὶ τὸν Σμίτ [Schmitt], ἐφόσον γι' αὐτοὺς ἡ κυριαρχία εἶναι ἀπόλυτη, δηλαδή ἀπροϋπόθετη, καὶ δὴ ἀδιαίρετη.¹⁴ Ἡ ντερριντιανὴ στρατηγικὴ συνίσταται ἀκριβῶς στὸ γεγονὸς ὅτι διαχωρίζει αὐτὴ τὴν ἀδιαχώριστη παραδοσιακὴ σύμ-μαχία ἐν ὀνόματι τῆς ἀποδόμησης ὡς ἀπροϋπόθετου ὀρθολογισμοῦ:

«Τὸ ἐρώτημά μου θὰ ἦταν ἐν προκειμένῳ, μὲ δύο λόγια, τὸ ἀκόλουθο: μπορεῖ κανεὶς, καὶ παρ' ὅλα αὐτά, νά ἀποσυνδέσει αὐτές τίς δύο ἀξιώσεις; [...] Θὰ τολμῆσω νά προχωρήσω ἀκόμη πιο μακριά. Θὰ προωθῶ τὴν ὑπερβολὴ πέραν τῆς ὑπερβολῆς. Δέν προέχει μόνο νά διαχωρίσουμε τὴν ἐνόρμηση κυριαρχίας καὶ τὴν ἀξίωση τοῦ ἀπροϋπόθετου ὡς δύο ὅρους πού συνδέονται συμμετρικά, ἀλλὰ καὶ νά υποβάλουμε σέ μιὰ ἐρωτηματοθεσία, σέ μιὰ κριτικὴ, νά ἀποδομήσουμε, ἂν θέλετε, τὴν μιὰ ἐν ὀνόματι τῆς ἄλλης, τὴν κυριαρχία ἐν ὀνόματι τοῦ ἀπροϋπόθετου».¹⁵

Βεβαίως, ἡ ἀμφισβήτηση τῆς κυριαρχίας, καὶ δὴ τῆς ἀδιαίρετης κρατικο-εθνικῆς κυριαρχίας, δέν εἶναι κάτι πού προσιδιάζει μόνο στὴν ντερριντιανὴ σκέψη. Ἐδῶ καὶ καιρὸ, πολλὰς φωνῆς φιλοσόφων, κοινωνιολόγων, πολιτειολόγων, νομικῶν, διανοουμένων ἔχουν ἐγερθεῖ ὑπὲρ μιᾶς ὑπέρβασης τῆς ἐν λόγω κυριαρχίας, δίνοντας τὴν προτεραιότητά, ὄχι μόνο στὴν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν ἀναθεώρηση τοῦ διεθνοῦς

δικαίου ἢ ὁποῖα θὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν ἀνάδυση τῶν ἀπαραίτητων ὅρων γιὰ τὴ δημιουργία ὑπερ-κρατικῶν μορφωμάτων. Κατ' ἐμέ, ἡ πρωτοτυπία τῆς ντερριντιανῆς ἀποδόμησης ἔγκειται στὴ λεπτὴ διάκριση μεταξὺ τῆς (ἀπόλυτης) κυριαρχίας καὶ τοῦ (ἀπόλυτου) ἀπροϋπόθετου. Αὐτὴ ἡ ἀποσύνδεση εἶναι κεφαλαιώδης γιὰ τὴν ντερριντιανὴ ἐννόηση τοῦ πολιτικοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς:

«Τὸ δυσκολότερο μέλημα, συνάμα ἀναγκαῖο καὶ προφανῶς ἀδύνατον, θὰ ἦταν συνεπῶς νά ἀποσυνδέσουμε τὸ ἀπροϋπόθετο ἀπὸ τὴν κυριαρχία. Θὰ τὸ κατορθώσουμε κάποια μέρα; Δέν εἶναι γιὰ αὐριο, ὅπως λένε. Καθὼς ὅμως ἡ ὑπόθεση αὐτοῦ τοῦ μὴ παρουσιάσιμου μελήματος ἀναγγέλλεται, ἔστω σάν ὄνειρο γιὰ τὴ σκέψη, αὐτὴ ἡ τρέλα ἴσως νά μὴν εἶναι τόσο τρελή...»¹⁶

Παρά τὴ διάκριση, ἡ συνάφεια μεταξὺ τῶν συνώνυμων ὅρων τοῦ ἀπροϋπόθετου [inconditionnel] (ἀνυπόθετον, unbedingt, ἀνυπόθετο [inconditionné]) ἀπειλεῖται, ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀμφισβητεῖται, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ντερριντά, ἐξαιτίας τῆς προσίδιας ἱστορικῆς τους παράδοσης καὶ λόγῳ τῆς ἰδιαίτερης σημασίας τους κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν μιὰ γλῶσσα στὴν ἄλλη μέσω τῆς μετάφρασης:

«Ἐπομένως, ἡ προσφυγὴ πού θὰ κάνω ἐν προκειμένῳ στὸ λεξιλόγιο τοῦ ἀπροϋπόθετου [inconditionnalité] μοῦ φαίνεται βεβαίως χρήσιμη, ἐφόσον ἡ παράδοση καὶ ἡ μετάφραση (ἀνυπόθετον, unbedingt, «ἀπροϋπόθετο» [“inconditionnel”]) διευκολύνουν τὸ κατανόητόν, καὶ δὴ τὴν παιδαγωγικὴ. Ὡστόσο, δέν εἰμαι βέβαιος ὅτι μιὰ ἐλευσόμενη ἐπεξεργασία δέν θὰ ἐπιβάλει ἓναν ἄλλο ὅρο, περὶ σσότερο ἀπαλλαγμένο ἀπὸ αὐτὲς τίς παραδοσιακὲς σημασιολογικὲς συνεπαγωγές, πού ἄλλωστε εἶναι διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν μιὰ γλῶσσα στὴν ἄλλη: ἀνυπόθετον, unbedingt, «ἀπροϋπόθετο» δέν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα. Ἴσως μιὰ ἄλλη “γλῶσσα” νά βοηθήσει κάποια μέρα νά λεχθεῖ καλύτερα αὐτὸ πού θὰ μπορούσε περαιτέρω νά λεχθεῖ γι' αὐτὲς τίς μετωνυμικὲς μορφές τοῦ ἀπροϋπόθετου [inconditionnel]».¹⁷

Ὅπως ἔχετε ἀντιληφθεῖ, στὸ παραπάνω παράθεμα ὁ ἐλληνικὸς ὅρος ἀνυπόθετον (πλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικὸς) καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφρασή του, unbedingt, δέν συνδέονται τούτῃ τῇ φορὰ μὲ τὸν γαλλικὸ ὅρο inconditionné ἀλλὰ μὲ τὸν ἐπίσης γαλλικὸ inconditionnel. Ἐξ οὗ ἡ μεγάλη ἀμυχανία τοῦ μεταφραστῆ: πῶς νά βρεῖ στὴ γλῶσσα του δύο λέξεις σχεδὸν ὁμόηχες, πού νά ἀντιστοιχοῦν στίς δύο γαλλικὲς, σχεδὸν ὁμόηχες λέξεις; Σέ ὅ,τι μὲ ἀφορᾷ, εὐτυχῶς εἶχα ἤδη μεταφράσει στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα τὸ inconditionnel ὡς ἀπροϋπόθετο.

16. Jacques Derrida, *Foi et savoir*, ἀκολουθούμενο ἀπὸ τὸ *Le Siècle et le Pardon*, Seuil, coll. «Points-Essais», Παρίσι 2001, σ. 133.

17. *Voyous*, ὁ.π., σ. 203-204.

12. Jacques Derrida, *Voyous*, Calilée, Παρίσι 2003, σ. 191-192.

13. *Αὐτ.*, σ. 195.

14. *Αὐτ.*, σ. 196-197: «Αὐτὸ τὸ ἀδιαχώριστο ἢ αὐτὴ ἡ σύμ-μαχία μεταξὺ κυριαρχίας καὶ ἀπροϋπόθετου φαίνεται νά εἶναι γιὰ πάντα μὴ ἀναγώγιμη. Ἡ ἀνθεκτικότητά της φαίνεται νά εἶναι ἀπόλυτη, καὶ ὁ διαχωρισμὸς ἀδύνατος: πράγματι, δέν προσιδιάζει στὴν κυριαρχία καὶ προπάντων στίς σύγχρονες πολιτικὲς μορφές της νά τῆς ἀναγνωρίζεται, ἀπὸ τὸν Μποντέν ἕως τὸν Ρουσσώ ἢ τὸν Σμίτ, ὅτι εἶναι ἀκριβῶς ἀπροϋπόθετη, ἀπόλυτη καὶ, προπάντων, μάλιστα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀδιαίρετη, ὅτι εἶναι ἐξαιρετικὰ κυρίαρχη ὡς δικαίωμα γιὰ τὴν ἐξαίρεση, δικαίωμα νά ἀποφασίζει γιὰ τὴν ἐξαίρεση καὶ δικαίωμα νά ἀναστέλλει τὸ δίκαιο;».

15. *Αὐτ.*, σ. 196-197.

αυτό συνεπώς μου επέτρεψε αφενός να μεταφράσω τό *inconditionné* ως *ανυπόθετο* (χωρίς τό τελικό *n* του αρχαιοελληνικού επιθέτου), αφετέρου να διατηρήσω ως έχει τόν αρχαιοελληνικό όρο *ἀ ν υ π ό θ ε τ ο ν* (μέ τό τελικό *n*).

Έξ' όσων γνωρίζω, ό όρος *inconditionné* εμφανίζεται, μέσα στα ίδια συμφραζόμενα, στό βιβλίο *Άλητες* (*Voyous*). Στο Πανεπιστήμιο άνευ όρων και στό *Άπρουπόθετο ή κυριαρχία* ό όρος *inconditionnel* χρησιμοποιείται αποκλειστικά. Θά μου επιτρέψετε να καταθέσω εδώ την υπόθεση ότι ό Ντερριντά, εμμένοντας περισσότερο στην χρήση του όρου *inconditionnel*, έχει κάνει ήδη τό πρώτο βήμα πού τόν απελευθερώνει, ως έναν βαθμό, από αυτή τή βαριά σημασιολογική παράδοση, πόσο μάλλον πού αυτή ή λέξη παραπέμπει στην δυνητική έγκλιση, *conditionnel*, ή οποία συνδέεται στενά μέ τόν υποθετικό σύνδεσμο *έάν, si*, ό όποιος έχει αναλυθεί τόσο δεξιολογικά από τόν ίδιο, συνεπώς μέ μία υποθετική πρόταση όπου ή απόφανση υπόκειται σε μία προϋπόθεση επιζητώντας ταυτόχρονα τό άπρουπόθετο μέσω της αποσύνδεσής της από την κυριαρχία:

«Αυτή ή ισχύς [του συμβάντος], πού συνάδει μέ μία εμπειρία του *ίσως*, διατηρεί προφανώς μία συνάφεια ή μία μουσική συμφωνία μέ τό “έάν” ή τό “ώς έάν”. Και έπομένως μέ μία όρισμένη γραμματική της δυνητικής έγκλισης [*conditionnel*]: “Και *έάν* αυτό συνέβαινε; Αυτό, πού είναι έντελώς άλλο, θά μπορούσε πράγματι να *έλθει-συμβεί*, αυτό θά *έρχόταν-συνέβαινε*”. Τό σκέπτεσθαι *ίσως* σημαίνει σκέπτεσθαι “έάν”, “και έάν”. Όστόσο, βλέπετε πράγματι ότι αυτό τό “έάν”, αυτό τό “και έάν”, αυτό τό “ώς έάν”, δέν είναι πλέον αναγώγιμο στην τάξη όλων των “ώς έάν” για την όποια μιλήσαμε ως τώρα. Και άν τό “ώς έάν” κλίνεται σύμφωνα μέ τόν ρηματικό τύπο της δυνητικής έγκλισης [*conditionnel*], αυτό γίνεται επίσης για να αναγγείλει τό άπρουπόθετο [*inconditionnel*], τό ένδεχόμενο ή τό δυνατόν συμβάν του αδυνάτου άπρουπόθετου, τό έντελώς άλλο – τό όποιο *έφεξης* [...] θά έπρεπε να τό διαχωρίσουμε από τή θεολογική ιδέα της κυριαρχίας. Κατά βάθος, αυτό θά ήταν *ίσως* ή υπόθεσή μου (είναι *έξαιρετικά* δύσκολη και σχεδόν *ά-πίθανη*, *άπρόσιτη* στην *άπόδειξη*): μία όρισμένη *άπρουπόθετη* *ανεξαρτησία* της σκέψης, της *αποδόμησης*, της *δικαιούσης*, των “*Άνθρωπιστικών Σπουδών*, του *Πανεπιστημίου*, κλπ., θά έπρεπε να διαχωριστεί από κάθε φαντασίωση της *αδιαίρετης κυριαρχίας* και του *κυρίαρχου* *έλέγχου*”.¹⁸

Κατά συνέπεια, θά έλεγα ότι ή λέξη *inconditionnel*, *άπρουπόθετο*, είναι λιγότερο φιλοσοφική, μέ την κλασική σημασία του όρου, απ' ό,τι ό όρος *inconditionné*, *ανυπόθετο*. Άν άνοιξουμε, επί παραδείγματι, τό *Λεξικό-Κάντ* του Ρούντολφ Άισλερ [Rudolf Eisler] στην γαλλική μετάφρασή του,¹⁹ θά δοϋμε ότι ό *καντιανός* όρος *unbedingt* μεταφράζεται προσηκόντως ως *inconditionné*.

18. *Τό πανεπιστήμιο άνευ όρων*, ό.π., σ. 82-83.

19. Rudolf Eisler, *Kant-Lexicon*, Gallimard, coll. «Bibliothèque de Philosophie», Παρίσι 1994, σ. 539.

Μετά από αυτή την παρέμβαση, πού άφορά τή μετάφραση και την όρολογία, είναι καιρός να *επανεέλθουμε* στην διάκριση μεταξύ του άπρουπόθετου και της κυριαρχίας. Έντέλει, αυτό πού χαρακτηρίζει τό άπρουπόθετο είναι συνάμα ή *έλλειψη* της *έξουσίας* και ή *ισχύς* της *αδυναμίας*, ενώ ή κυριαρχία δέν μπορεί να *έννοηθεί* χωρίς την *έξουσία*. Όλα αυτά εκτίθενται μέ σαφήνεια στον λόγο πού *έκφωνήθηκε* στην *Άθήνα*, στό Πάντειο Πανεπιστήμιο:

«Τό άπρουπόθετο της σκέψης, *έκείνης* της σκέψης πού θά έπρεπε να βρεί τόν τόπο της ή τό παράδειγμά της *έντός* του πανεπιστημίου, *άναγνωρίζεται* *έκεί* όπου μπορεί, *έν ονόματι* της *έλευθερίας* *καθ'αυτήν*, να θέτει σε *άμφισβήτηση* την *άρχή* της κυριαρχίας ως *άρχή* της *έξουσίας*. *Επιφοβή* και *άβυσσολαία* *άμφισβήτηση*, *ής* μήν τό *άγνοούμε*. Διότι σε τούτη την περίπτωση ή σκέψη, αυτή πού βρίσκει *έκεί* μέσα τόν δικό της τόπο *έλευθερίας*, *βρίσκεται* *βεβαίως* *χωρίς* *έξουσία*. Πρόκειται για ένα άπρουπόθετο χωρίς κυριαρχία, δηλαδή κατά βάθος για μία *έλευθερία* χωρίς *έξουσία*. Χωρίς *έξουσία* όμως δέν σημαίνει “χωρίς *ισχύ*”. Και *έκεί*, *διακριτικά*, *λάθρα*, *ίσως* να *διαβάζεται* ένα διαφορετικό *σύνορο*, *καθώς* *εγγράφεται* και *συνάμα* *αντίσταται* στην *διάβαση*, τό *έλάχιστο* *όρατό* *σύνορο* *ανάμεσα* στο άπρουπόθετο της σκέψης (πού τό *έκλαμβάνω* ως τόν *οικουμενικό* *προορισμό* του πανεπιστημίου και των *έλευσόμενων* “*άνθρωπιστικών* *σπουδών*”) και την κυριαρχία της *έξουσίας*, όλων των *έξουσιών*, της *θεολογικο-πολιτικής* *έξουσίας* *μέχρι* και *τά* *έθνικά* ή *δημοκρατικά* *σχήματά* της, της *οικονομικο-στρατιωτικής* *έξουσίας*, της *έξουσίας* των *Μέσων* *Μαζικών* *Ένημέρωσης*, κλπ. *Η* *κατάφαση* για την όποια *μιλώ* *παράμενει* μία *άρχή* της *αντίστασης* ή της *έτεροφορσύνης*: *χωρίς* *έξουσία* *άλλά* *χωρίς* *αδυναμία*. *Χωρίς* *έξουσία* *άλλά* *όχι* *χωρίς* *ισχύ*, *άκόμη* και *αν* *πρόκειται* *για* *μία* *όρισμένη* *ισχύ* *της* *αδυναμίας*».²⁰

“Ένα βήμα *μάς* *χωρίζει* από τή στιγμή πού ό λόγος του Ντερριντά θά *στραφεί* *αποκλειστικά* *πρός* *την* *οδό* της *αποδόμησης* της *αδιαίρετης* *κρατικής*, *κρατικο-έθνικής* *κυριαρχίας*. Αυτό τό βήμα *υποκινείται* από την *ιστορική* *συγκυρία*: ή *άφιξή* του στην *Ελλάδα*, *όπως* *έχουμε* *πεί*, *συνέπρεσε* *μέ* *τόν* *πόλεμο* *του* *Κοσσυφοπεδίου*. *Πιστός* *στis* *άρχές* *του*, ό Ντερριντά, *έντός* του πανεπιστημίου, θά *παράκάμψει* *την* *καθιερωμένη* *έθιμοτυπία* πού *υπαγορεύει* *τή* *μορφή*, *άκόμη* *και* *τό* *περιεχόμενο* του λόγου *ένός* *επίτιμου* *διδάκτορα* *και* *θά* *υπερασπιστεί* *μία* *κατεχοχήν* *πολιτική* *θέση*, ή *όποια* *συνδέεται* *στενά* *μέ* *τά* *τραγικά* *γεγονότα* *αυτού* *του* *πολέμου*:

«Τή στιγμή πού *είμαι* *έτοιμος* να *εκφράσω* *τή* *βαθιά* *μου* *εϋγνωμοσύνη* *στό* *Πάντειο* *Πανεπιστήμιο*, *στους* *Άθηναίους* *συναδέλφους* *μου*, *σε* *τόσους* *πολύ* *άγαπητούς* *φίλους*, *σε* *όλους* *έκείνους* *πού* *μέ* *τιμούν* *σήμερα* *μέ* *την* *έμπιστοσύνη* *τους*, *οφείλω* *εδώ* *να* *μήν* *επιτρέψω* *στον* *έαυτό* *μου* *καμία* *ευκολία*.

20. *Άπρουπόθετο ή κυριαρχία. Τό πανεπιστήμιο στα σύνορα της Ευρώπης*, ό.π., σ. 63-65.

Ἡ στιγμή μᾶλλον δέν εἶναι ἡ προσήκουσα, λιγότερο ἀπό ποτέ.

Ἡ ὥρα, θά συμφωνήσετε, εἶναι λιγότερο εὐνοϊκή ἀπό ποτέ γιά ἐντυπωσιασμούς μιᾶς ὀρισμένης ἀκαδημαϊκῆς θεατρικότητας. [...]

Ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς *honoris causa* ὡς τυπικῆς διαδικασίας μιᾶς ἐπίσημης τελετῆς, ὡς χώρου διαφύλαξης μιᾶς παράδοσης εὐσεβῶς κληρονομημένης, ὡς ἐκτός χρόνου ἐπιβίωσης παρωχημένων ἐποχῶν, θά σήμαινε καταρχάς τήν ὑπογραφή μιᾶς ἀγνωμοσύνης πρὸς τοὺς Ἑλλήνες φίλους μου καί πρὸς τό πανεπιστήμιο πού μέ ὑποδέχεται. Θά σήμαινε ἐπίσης τήν ἀπόδειξη ἐλαφρότητας – ἡ ἀπουσίας φιλοσοφικῆς εὐαισθησίας. Θά σήμαινε τή λήθη τῆς ἀποστολῆς καί τῆς ἴδιας τῆς ἐννοίας αὐτοῦ τοῦ τόπου πού ἀποκαλεῖται ἀκόμη πανεπιστήμιο [...]. Ἄν ἐξελάμβανα αὐτή τή διδακτορικὴ διατριβὴ ὡς τιμητικὴ διάκριση ἢ ὡς τιμητικὴ θεατρικὴ ἀτμόσφαιρα, θά ἀδικοῦσα τήν κρισιμότητα τῶν παρόντων καιρῶν, καθὼς καί ἐκείνους καί ἐκεῖνες πού ἐξαίτιας τῆς ὑποφέρουν, ὅχι μακριά ἀπὸ ἐμᾶς, ἐνίοτε θανάσιμα. Θά σήμαινε τήν παράλειψη τῶν εὐθυνῶν πού εἶναι οἱ δικές μας –τό πιστεύω–, σήμερα, στὴν Εὐρώπη. Καί πολὺ πέρα ἀπὸ τήν Εὐρώπη». ²¹

Κατ' αὐτό τὸν τρόπο ὁ Ντερριντά διακόπτει γιά πρώτη φορά τὴ σιωπὴ πού εἶχε κρατήσει ὡς τότε σχετικὰ μέ τούτῃ τήν πολεμικὴ σύγκρουση, ἀπαντώντας στὸ ἐρώτημα πού ὁ ἴδιος θέτει: «Πῶς νά ἐρμηνεύσουμε, ἀκόμη καί πέρα ἀπὸ τήν εὐρωπαϊκὴ μας ιδιότητα τοῦ πολίτη, τήν οἰκουμενικὴ μας εὐθύνη ὡς πανεπιστημιακῶν ἐν καιρῷ πολέμου;» ²²

Ἄς θυμίσουμε τό μεῖζον διακύβευμα τοῦ πολέμου τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Τό ΝΑΤΟ, μιὰ στρατιωτικὴ σύμμαχία δημοκρατικῶν κρατῶν, θέτει ἐν ἔργῳ τό ὑποτιθέμενο δικαίωμα στὴ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση (τό ὁποῖο δέν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ διεθνούς δικαίου) καί ἀπειλεῖ ἀνοιχτά τήν κυριαρχία τοῦ σερβικοῦ κράτους ἐν ὀνόματι τῆς υπεράσπισης τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τουτέστιν τῶν δικαιωμάτων μιᾶς μειονότητας, τῶν Κοσοβάρων, ἡ ὁποία ὑφίσταται τίς βιαιότητες, τίς φοικαλεότητες καί τήν ὀμότητα τῆς ἐθνοκάθαρσης ἀπὸ τήν πλευρὰ τῶν Σέρβων. Ὅταν ὁ Ντερριντά φθάνει στὴν Ἀθήνα, ἀναμένεται ἀπὸ αὐτόν μόνο μιὰ ἀπάντηση: εἶναι ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῶν νατοϊκῶν βομβαρδισμῶν; Καί αὐτός τό ξέρει. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐρώτηση –«Εἶσαι ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῶν βομβαρδισμῶν;»– προκάλεσε ἕναν ἄλλο πόλεμο, μιὰ πολεμικὴ μεταξύ τῶν διανοουμένων τῆς ὑψηλῆς, καί δίχασε τὰ κόμματα, προπάντων τῆς Ἀριστερᾶς.

Μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπὸ τήν Ἀθήνα, στίς ἐλληνικὲς ἐφημερίδες δημοσιεύτηκαν πολλὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἔκριναν κατηγορηματικά ὅτι ὁ Ντερριντά ἀποστασιοποιήθηκε ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐμπόλεμους, γιατί δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο

21. Αὐτ., σ. 19-23.

22. Αὐτ., σ. 35.

παρὰ νά σκοτώνουν, καί ὅτι τελικά «ἦταν ἐναντίον ὅλων». Ἐνας μάλιστα ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἐξέφρασε μιὰ «ἀπολιτικὴ ἀποψη», ἐφόσον δήλωσε ὅτι «“δέν εἶ[ν]αι μέ κανέναν”, οὔτε μέ τό ΝΑΤΟ οὔτε μέ τοὺς Σέρβους οὔτε μέ τόν UCK, “εἶ[ν]αι μέ τὰ θύματα”». Ἐντέλει, ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα καταλήγουν σέ μιὰ κρίση πού συνοψίζεται στὸν ἰσχυρισμό ὅτι ὁ Ντερριντά δέν πῆρε θέση.

Στὴ ρητορικὴ τῆς διάσταση ἢ ἀπάντηση τοῦ Ντερριντά θέτει ἐν ἔργῳ ἕνα ὑπὲρ καί ἕνα κατὰ. Ἀφενὸς ἡ διάλεξή του εἶναι ἕνα κατηγορητήριο κατὰ τῆς φονικῆς δύναμης-ἐξουσίας τῆς ἀρχαϊκῆς φαντασίωσης τῆς ἀδιαίρετης κυριαρχίας τοῦ κράτους-ἔθνους, ἀφετέρου μιὰ ἀταλάντευτὴ ἀπόφαση ὑπὲρ ἐκείνων πού ἀνθίστανται σ' αὐτὴ τήν κυριαρχία:

«Διότι, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι τοὺς τελευταίους μῆνες, ἂν ἐνωσα ὅτι ἤμουν καταναγκασμένος στὴ σιωπὴ, ἂν δέν μπόρεσα νά ἐπιλέξω τό στρατόπεδό μου, οὔτε νά πάρω θέση, ἂν μονάχα συμπόνεσα τὰ θύματα (Κοσοβάρους καί Σέρβους), νιώθοντας πῶς εἶμαι σύμμαχος μόνο μέ ἀντιπολιτευόμενους, ἐτερόφρονες καί ἀντιστασιακοὺς, χωρὶς ποτέ νά ἐπιδοκιμάσω πολιτικές, οὔτε τήν πολιτικὴ τοῦ σερβικοῦ κράτους, βεβαίως, οὔτε τοῦ ΝΑΤΟ, οὔτε μάλιστα ἐκείνη πού ὑποστηρίζει μέ τρόπο στρατιωτικὰ ὀργανωμένο τὴ διεκδίκηση ἑνὸς κράτους-ἔθνους τοῦ Κοσσυφοπεδίου σύμφωνα μέ τό πρότυπο ὅλων τῶν ἄλλων λεγόμενων κυριαρχῶν κρατῶν-ἔθνων, αὐτό ἀκριβῶς συνέβη ἐπειδὴ καί ἀπὸ τίς τρεῖς πλευρές –ἐπισημαίνω, καί ἀπὸ τίς τρεῖς πλευρές– οἱ ἐνέργειες γίνονται ἐν ὀνόματι καί κατ' ἐντολήν τῆς ἀρχαϊκῆς ἀρχῆς-φαντασίωσης τῆς κυριαρχίας. Δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήσσει καθόλου τό γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ θεολογικὴ προελεύσεως ἀρχῆς-φαντασίωσης εἶναι ἀδιαχώριστη καί ἀπὸ μιὰ ἐθνοτιστικὴ, ἐθνικιστικὴ, κρατικο-ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία (στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο νεωτερικὴ μορφή της) καί ἀπὸ κάποιον θρησκευτικὸ ἔναυσμα, τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζουμε τήν ἀγελαία λογικὴ, τήν παρορμητικὴ ἰσχὺ στίς σημερινὲς συγκρούσεις: ἡ θρησκεία, ἡ ἐθνότητα καί τό κράτος-ἔθνος συγκολλοῦνται στὸν ἴδιο λόγο τοῦ κυριαρχισμοῦ». ²³

Ἄν εἶναι σαφές ὅτι ὁ Ντερριντά δέν θέλησε νά πάρει θέση ὑπὲρ κανενὸς ἀπὸ τοὺς ἐμπόλεμους ἐπειδὴ ὅλοι ἐνεργοῦσαν ἐν ὀνόματι μιᾶς αἱματηρῆς κρατικο-ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἀπομένει ἐντούτοις νά προσδιοριστεῖ ποιοί εἶναι ἀκριβῶς αὐτοί οἱ «ἀντιπολιτευόμενοι», αὐτοί οἱ «ἐτερόφρονες», αὐτοί οἱ «ἀντιστασιακοί», μέ τοὺς ὁποίους αἰσθάνεται πῶς εἶναι σύμμαχος, καί προπάντων ποιὸς εἶναι ὁ πολιτικός ὀρίζοντας τῆς δράσης τους. Σέ ἕνα ἄλλο χωρίο τοῦ ἴδιου κειμένου ὁ Ντερριντά ἀναφέρεται ρητὰ σέ κάποιους «πανεπιστημιακοὺς καί [...] διανοουμένους ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο» οἱ ὁποῖοι, «μεσοῦντος τοῦ πολέμου», «κατόρθωσαν νά ἀψηφήσουν τοὺς κρατικούς μηχανισμούς στὸ Ἴντερνετ γιά νά γιορτάσουν τὴν ἐπέτειο τοῦ ἐλεύθερου ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ τῆς σερβικῆς δημοκρατικῆς ἀντι-

23. Αὐτ., σ. 49-51.

πολίτευσης (B-92), ο οποίος επίσημως καταδικάστηκε σέ σιωπή από την κυβέρνηση του Μιλόσεβιτς, όπως είναι καταδικασμένος από τώρα και στο εξής, ακόμη πιο σοβαρά και όχι με λιγότερη διαστροφή, από τα βομβαρδιστικά αεροσκάφη του ΝΑΤΟ». ²⁴ Οφείλω να διευκρινίσω ότι αυτοί οι άνθρωποι, για τον Ντεριντά, αποτελούν μέρος όλων εκείνων οι οποίοι, ως «πολίτες ή μη πολίτες όλων των χωρών, αντιστασιακοί, αντιπολιτευόμενοι, ετερόφρονες», μπορούν «νά απαλλαγούν από τις εξουσίες του κράτους ή του κεφαλαίου και νά καταστήσουν ελεύθερη κατ' αυτόν τον τρόπο μία όρισμένη κατάφαση δημοκρατική, κοσμοπολιτική, και δη μετά-τήν-ιδιότητα-του-πολίτη». ²⁵

Τό υπόρρητο ερώτημα πού τίθεται τώρα από τον Ντεριντά είναι διττό – και μάλιστα κρίσιμο, διότι δεσμεύει την εύθυνη όλων: α) Είναι νόμιμο ένας πολίτης ή ένα άτομο νά διεκδικεί, κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών της χώρας του, την ελευθερία των Μέσων Μαζικής Ένημέρωσης, την άρση της λογοκρισίας, τό δικαίωμα στην άσκηση κριτικής έναντι της υπερεθνικιστικής και έθνοκαθαριστικής πολιτικής της κυβέρνησης αυτής της χώρας, καταγγέλλοντας ταυτόχρονα τη στρατιωτική επέμβαση μιας συμμαχίας ξένων χωρών; β) Είναι νόμιμο ένας πολίτης ή ένα άτομο μιας χώρας νά αναλαμβάνει την πρωτοβουλία και την εύθυνη νά υπερασπίσει τους πολίτες ή τά άτομα μιας άλλης χώρας – πού αντίστανται στην υπερεθνικιστική και έθνοκαθαριστική πολιτική της κυβέρνησής τους –, καταγγέλλοντας ταυτόχρονα τη στρατιωτική επέμβαση μιας συμμαχίας ξένων χωρών έναντι αυτής της χώρας;

Η ντεριντιανή απάντηση δέν είναι μόνο καταφατική, αλλά υποδεικνύει και τό κοινό σημείο στην πολιτική δράση αφενός εκείνων πού υφίστανται και αντιμάχονται στη χώρα τους την πολιτική ή στρατιωτική καταπίεση, αφετέρου εκείνων πού ως ξένοι καταγγέλλουν αυτή την καταπίεση χωρίς νά την έχουν υποστεί. Έδω προέχει νά αμφισβητηθεί ή νομιμότητα όρισμένων κυβερνητικών άρχων ή πράξεων, νά δηλωθεί δημοσίως ή άνυποταξία, ή άνυπακοή στις κυβερνητικές αποφάσεις, όταν διακυβεύονται όρισμένες θεμελιώδεις άρχές ή θεμελιώδη δικαιώματα και φαίνεται ότι διαψεύδονται ή άπειλούνται σοβαρά. «Όλα αυτά, έχω τη γνώμη, μου επιτρέπουν νά φθάσω στό συμπέρασμα ότι τό κοινό υπόβαθρο στις πολιτικές πράξεις αυτών των «άντιστασιακών, αντιπολιτευομένων και ετεροφρόνων», μέ τους όποιους ο Ντεριντά νιώθει ότι είναι σύμμαχος, δέν είναι τίποτε άλλο από την άρχή της πολιτικής άνυποταξίας [*désobéissance civique*], μέσω της οποίας «άμφισβητεί κανείς τη θετική νομιμότητα του κράτους-έθνους έν ονόματι μιας πιο επείγουσας ή πιο επιτακτικής δικαιοσύνης». ²⁶

Μία μορφή πολιτικής άνυποταξίας πού θέτει υπό άμφισβήτηση την έξουσία της κρατικο-εθνικής κυριαρχίας είναι, σύμφωνα μέ τον Ντεριντά, ή δημιουργία του δικτύου των «πόλεων-καταφυγίων» από τά μέλη του Διεθνούς Κοινοβουλίου των Συγγραφέων (ο Ντεριντά είναι δραστήριο μέλος του και έχει διατελέσει άντιπρόεδρος). Οί «πόλεις-καταφύγια» – πού άνυποτακτούν στους νόμους του κράτους – άποσκοπούν στό νά παρέχουν άσυλο στους καταδιωκόμενους συγγραφείς και καλλιτέχνες:

«Προσπαθήσαμε νά υποκινήσουμε, άνά τον κόσμο, την άνακήρυξη και τη θέπιση πολλών και προπάντων αυτόνομων “πόλεων-καταφυγίων”, όσο είναι δυνατόν άνεξάρτητων και μεταξύ τους και από τά κράτη, αλλά πάντως άμοιβαία συνασπισμένων σύμφωνα μέ κάποιες μορφές άλληλεγγύης πού πρέπει νά έπινοηθούν. [...] Έίτε πρόκειται για τον ξένο έν γένει, τον μετανάστη, τον έξοριστο, τον πρόσφυγα, τον έκτοπισμένο, τον άπατριν, τον έκπατριμένο [...], καλούμε τις νέες πόλεις-καταφύγια νά έκτρέψουν την πολιτική των κρατών, νά μετασχηματίσουν και νά επανιδρύσουν τους όρους ένταξης της πόλεως στό κράτος, επί παραδείγματι σέ μία Εύρώπη πού τελεί υπό διαμόρφωση ή στό πλαίσιο των διεθνών νομικών δομών πού κυριαρχούνται ακόμη από τον κανόνα της κρατικής κυριαρχίας, ο όποιος είναι ή υποτίθεται πώς είναι άπρόσβλητος, αλλά συνάμα όλο και περισσότερο προσωρινός και προβληματικός». ²⁷

Τό ερώτημα πού τίθεται τώρα είναι τό ακόλουθο: κατά πόσον μπορεί κανείς νά θεωρήσει ότι οι πόλεις-καταφύγια συγκροτούν μία τοπική κυριαρχία πού προσβάλλει την κυριαρχία του κράτους-έθνους; Η απάντηση του Ντεριντά δείχνει ότι πρέπει νά άποφευχθεί μία άλλη μορφή της κυριαρχίας:

«Για νά άπαντήσω στό ερώτημά σας για τις πόλεις-καταφύγια και τις κυρίαρχες-πόλεις, άν υποθέσουμε μάλιστα ότι μία τέτοια κυριαρχία της πόλης είναι δυνατή, αυτό θά σήμαινε την άναύσταση ενός νέου κράτους, έκτός των νόμων του γαλλικού κράτους. Η πολιτική των πόλεων-καταφυγίων δέν μπορεί, κατ' έμέ, παρά νά είναι μία προσωρινή στρατηγική συμβολικής έμβέλειας, προορισμένη νά καταπολεμήσει μία δυσανεκτική κρατική νομοθεσία, κατά τό πρότυπο της ονομαζόμενης έκκλησης για “πολιτική άνυποταξία”, αλλά πάντοτε έν ονόματι ενός άνώτερου νόμου, υπόρρητα έγγεγραμμένου στό Σύνταγμα της χώρας». ²⁸

Στη Γαλλία, μία άλλη μορφή πολιτικής άνυποταξίας ήταν ή καταγγελία του

27. Jacques Derrida, *Πέραν του κοσμοπολιτισμού*, μτφρ., σημ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, Κριτική, 2003, σ. 17-18. Βλ. Jacques Derrida, *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!*, Galilée, Παρίσι 1997, σ. 13-14.

28. Mohammed Seflahi (έπιμ.), *Manifeste pour l'hospitalité. Autour de Jacques Derrida*, Paroles d'aube, Grigny 1999, σ. 136-137.

24. *Αύτ.*, σ. 39-41.

25. *Αύτ.*, σ. 39.

26. *Αύτ.*, σ. 29.

σχεδίου νόμου «Ντεμπρέ» [projet de loi «Debré»] της προηγούμενης κυβέρνησης, της Δεξιᾶς, μέ τόν Ἀλαίν Ζυππρέ [Alain Juppé] πρωθυπουργό – νόμος ὁ ὁποῖος προέβλεπε τήν ὑποχρέωση γιά κάθε ἄτομο πού παρέχει στέγη σέ ἕναν ξένο νά δηλώνει στίς ὑπηρεσίες τῆς ἀστυνομίας τήν ἄφιξη καί τήν ἀναχώρηση τοῦ φιλοξενουμένου. Ὁ Ντερριντά μάλιστα δέν μπορεῖ νά κρύψει τήν ἀγανάκτησή του γιά τήν ὀνομασία τῆς κατηγορίας πού ἀπαγγέλλεται σέ ἐκείνους πού θά τολμοῦσαν νά παραβιάσουν αὐτό τόν νόμο: «ἀδίκημα φιλοξενίας»! Ἡ ἀντίδρασή του δέν μποροῦσε νά εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἐκκλήση γιά πολιτική ἀνυποταξία:

«Ὁφείλουμε ἐπίσης, ὅπως ὁρισμένοι ἀπό ἐμᾶς τό ἔχουν κάνει, νά ἀψηφίσουμε τήν κυβέρνηση διακηρύσσοντας ὅτι εἴμαστε ἐτοιμοί νά κρίνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γιά τό τί εἶδους φιλοξενία θέλουμε νά προσφέρουμε στούς “χωρίς-χαρτιά”, στίς περιπτώσεις πού ἐμεῖς κρίνουμε ὅτι εἶναι οἱ ἐνδεδειγμένες, μέ τή συνειδησή μας ὡς πολιτῶν καί, πέραν αὐτοῦ, μέ τήν προσήλωσή μας σέ ὅ,τι αὐτοί ὀνομάζουν, χωρίς νά τά πιστεύουν, “δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου”. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ὀνομάζεται “πολιτική ἀνυποταξία”, μέσω τῆς ὁποίας ἕνας πολίτης διακηρύσσει ὅτι ἐν ὀνόματι ἐνός ἀνώτερου νόμου δέν θά ὑπακούσει στήν τάδε ἤ τῇ δέινᾳ νομοθετική διάταξη πού τήν κρίνει ἀδίκη καί κατακριτέα, προτιμώντας κατ’ αὐτό τόν τρόπο τήν παραβατικότητα ἀπό τήν ντροπή, καί τό ὑποτιθέμενο ἀδίκημα ἀπό τήν ἀδικία».²⁹

Μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ Ντερριντά προτιμᾷ νά μεταφράζει τόν ἀγγλικό ὄρο *civil disobedience* (πολιτική ἀνυποταξία) μᾶλλον ὡς «*désobéissance civique*» ἀντί «*désobéissance civile*», ἐκ πρώτης ὄψεως συμφωνώντας μέ τήν ἐρμηνεία πού δίνει στόν ὄρο ὁ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ [Étienne Balibar]: «Πολιτική ἀνυποταξία [*civique*], καί ὄχι ἀστική [*civile*] – ὅπως θά μποροῦσε νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε μιά βιαστική μεταγραφή τῆς ἀντίστοιχης ἀγγλικῆς ἔκφρασης: *civil disobedience*. Δέν πρόκειται μόνο γιά ἄτομα τά ὁποῖα, ἐν συνειδήσει, θά πρέπει νά προβάλλουν τήν ἀντίρρηση τους στήν ἐξουσία. Ἀλλά γιά πολίτες οἱ ὁποῖοι, σέ μιά κρίσιμη περίσταση, ἐπαναδημιουργοῦν τή δική τους ιδιότητα τοῦ πολίτη μέ μιά δημόσια πρωτοβουλία “ἀνυποταξίας” πρὸς τό κράτος».³⁰

Παρά τή φαινομενική συνάφεια, φρονῶ ὅτι ἡ θεώρηση τοῦ Μπαλιμπάρ σχετικά μέ τήν πολιτική ἀνυποταξία δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Ντερριντά, γιατί τό ἐρώτημα πού ἐπιβάλλεται εἶναι νά μάθουμε ἂν αὐτός πού ὑπακούει στήν ἐκκλήση τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας ἀψηφᾷ τούς ἀδικούς νόμους ὡς πολίτης ἐνός κράτους-ἔθνους ἢ ὡς πολίτης τοῦ κόσμου, ἢ ἀκόμη

29. *Πέραν τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ*, ὁ.π., σ. 153-155. Βλ. Jacques Derrida, «Manquements du droit à la justice», στό Jacques Derrida, Marc Guillaume, Jean-Pierre Vincent, *Marx en jeu*, Descartes & Cie, Παρίσι 1997, σ. 90.

30. Étienne Balibar, «Sur la désobéissance civique», στό *Droit de cité*, Éditions de l'Aube, Παρίσι 1998, σ. 17.

ὡς ἄτομο πού βρίσκεται πέραν τῆς ιδιότητος τοῦ πολίτη ἐν γένει. Ἐπ’ αὐτοῦ, ἡ ἀπάντηση τοῦ Ντερριντά εἶναι σύνθετη:

«Τό ἐρώτημα εἶναι νά μάθουμε ἂν σήμερα ἡ φιλοξενία ἐξαρτᾶται ἀπό τό πολιτικό καί συνεπῶς ἀπό τό κρατικό. Ἡ “πολιτική ἀνυποταξία” θέτει τό ἐρώτημα ἂν ἔχω τό δικαίωμα νά ἐνεργήσω ὡς ἄτομο διαφορετικά ἀπ’ ὅ,τι ὡς πολίτης: νά προσκαλέσω ὁποῖον θέλω στό σπίτι μου, ἀκόμη καί ἂν ὁ νόμος μοῦ τό ἀπαγορεύει. Ὅταν ὁ Κάντ [Kant] λέει ὅτι ἡ φιλοξενία ὀφείλει νά εἶναι οἰκουμενική, ἀλλά μέ τήν τάδε καί τῇ δέινᾳ προϋπόθεση, μιᾶ γιά τή φιλοξενία τοῦ πολίτη.

Μήπως ὅμως ἡ φιλοξενία, στή ριζοσπαστική παραγωγή τῆς ἐτερότητας, ὀφείλει νά κατευθυνθεῖ πέρα ἀπό τή νομοθεσία, ὡς πρόκληση πρὸς τό κράτος; Δέν πρόκειται γιά τήν ἀναρχία μέ τή ρομαντική σημασία τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, ἀλλά γιά μιά ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ πού θά πρέπει νά ἐγκαθιδρύσει διάφορες μορφές ἀλληλεγγύης καί συμμαχιῶν πέρα ἀπό τό τάδε ἢ τό δέινᾳ κράτος-ἔθνος. Σ’ αὐτή τήν προοπτική, θά μποροῦσε κανεὶς νά θεσπίσει μιά διεθνή πολιτική πού δέν θά εἶναι πλέον πολιτική μέ τήν παραδοσιακή ἔννοια, δηλαδή ὑποταγμένη στήν ἐξουσία τοῦ κράτους.

Ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας [*démocratie*] (σέ ἀντίθεση μέ τή δημοκρατική πολιτεία [*république*]) ἀντιπατάσσει ἕνα εἶδος πρόκλησης πρὸς τή Δημοκρατική Πολιτεία [*République*] καί πρὸς τό παραδοσιακό πολιτικό, κάτι πού δύσκολα μπορεῖ νά συμφιλιωθεῖ μέ τά πολιτικά καθήκοντα.

Ὅταν ζητῶ τήν τροποποίηση τοῦ γαλλικοῦ νόμου γιά νά εἶναι ἡ φιλοξενία περισσότερο σύμμορφη μέ αὐτό πού θά ὀφείλε νά εἶναι, τότε ἐκφράζεται ὁ ὑπεύθυνος πολίτης πού καταφάσκει τήν ἐπιθυμία τῆς εὐθύνης του, καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὑπάρχει κάποιος πού εἶναι παραπάνω ἀπό πολίτης, ἐφοδιασμένος μέ μιά ἐλευθερία νά ἐνεργεῖ, νά μιᾶ ἢ νά δεξιῶνεται ὅποιον θέλει στό σπίτι του, ὅποιοι κι ἂν εἶναι οἱ νόμοι τῆς χώρας τῆς ὁποίας εἶναι πολίτης. Καί, κάνοντας αὐτό τό πράγμα, διατείνωμαι ὅτι ἐπικαλοῦμαι κατ’ αὐτό τόν τρόπο μιά ἄλλη πολιτική, ἕναν ἄλλο ὁρισμό τοῦ πολιτικοῦ».³¹

Κατόπιν αὐτῶν, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά πῶ ὅτι, γιά τόν Ντερριντά, αὐτός πού ἀγωνίζεται ἐν ὀνόματι τῆς προσταγῆς τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας ἐνεργεῖ συνάμα ὡς πολίτης [*citoyen*] τῆς χώρας του, ὡς πολίτης τοῦ κόσμου [*citoyen du monde*] καί ὡς κάποιος πού ἐπικαλεῖται τή μετά-τήν-ιδιότητα-τοῦ-πολίτη [*mé-tacitoyen*]. Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι σέ τούτη τήν πολιτική ἀνυποταξία ὁ πολίτης (*civis*) καταφάσκεται καί ὑπερβαίνεται ταυτόχρονα. Κατά συνέπεια, θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε τρία ἐπίπεδα τῆς ιδιότητος τοῦ πολίτη [*citoyenneté*]: τήν ἐθνική, τήν κοσμοπολιτική καί, ἂν μπορῶ νά τό πῶ κατ’ αὐτό τόν τρόπο, τήν ὑπερ-κοσμοπολιτική [*ultracosmopolitique*]. Ὁ Ντερριντά διεκδικεῖ συνάμα καί τίς τρεῖς, τίς δύο πρώτες ἀνάλογα μέ τήν περίσταση, τούτεστιν σύμφωνα μέ τήν

31. *Manifeste pour l'hospitalité. Autour de Jacques Derrida*, ὁ.π., σ. 145-146.

πολιτικο-κοινωνικο-οικονομική συγκυρία, και τήν τρίτη στό πλαίσιο μιᾶς «νέας Διεθνούς».³² Ἡ ἐθνική ιδιότητα τοῦ πολίτη καί ἡ κοσμοπολιτική (καντιανή) ἐξαρτῶνται καί ἀλληλεξαρτῶνται ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ κράτους, τοῦ κράτους-ἔθνους. Ἀντίστροφα, ἡ ὑπερ-κοσμοπολιτική ιδιότητα θέτει ἐκ τῶν προτέρων ὑπό ἀμφισβήτηση αὐτή τήν κυριαρχία, ἐπικαλούμενη τή «μετά-τὴν-ιδιότητα-τοῦ-πολίτη». Ἀκόμη καί ὁ περίφημος κοσμοπολιτισμός τοῦ Κάντ δέν ὑπερβαίνει τήν κρατική κυριαρχία, ἐφόσον δέν προσβλέπει σέ ἕνα μόνωφο πού μπορεῖ νά ὑπερκεράσει τὰ ὅρια τῆς ἀδιαίρετης κυριαρχίας τοῦ κράτους-ἔθνους, ἀλλά σέ ἕνα «ὁμοσπονδιακό σύστημα ἐλευθέρων κρατῶν».³³ Ἐξ οὗ ἡ δημοκρατική πρόκληση πού ἀπευθύνει ὁ Ντερριντά στὸν ρεπουμπλικανισμό, ἀνίκανο, ἐκ τῆς ἀρχῆς του, νά θέσει ὑπό ἀμφισβήτηση τήν κυριαρχία τοῦ κράτους-ἔθνους. Τελικά, ἡ ντερριντιανή ὑπερ-κοσμοπολιτική ιδιότητα ὑπονομεύει τή στενὴ ἐξάρτηση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη ἀπὸ τὸ κράτος-ἔθνος, καί δὴ ἀπὸ τήν κρατικο-εθνική κυριαρχία:

«Θά ἤθελα τώρα νά ἐπιχειρήσω νά ἀπαντήσω στό ἐρώτημα πού ἐτέθη γιὰ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη. [...] Ἡ διεκδίκηση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη, ἡ ἐθνική ιδιότητα τοῦ πολίτη ἢ ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη τοῦ κόσμου εἶναι κάτι ἀπὸ τὸ ὅποιο, βεβαίως, ποτὲ δέν θά ἔπρεπε νά παραιτηθῶμε. Σήμερα ὑπάρχουν [...] πρόσωπα πού μάλιστα δέν ἔχουν τὸ δικαίωμα πού ἡ παράδοση ἀναγνώριζε στοὺς πολίτες. Ἔχει σημασία ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους ὥστε νά μπορέσουν νά γίνουν πολίτες, ὑπῆκοοι ἐνὸς κράτους-ἔθνους. Παρομοίως, δέν πιστεύω ὅτι πρέπει ποτέ νά παραιτηθῶμε ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ «πολίτη τοῦ κόσμου», ἀπὸ τήν παράδοση τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ» [...]. Σέ διεθνὲς ἐπίπεδο πρόκειται γιὰ ἕνα συμβόλαιο μεταξύ τῶν πολιτῶν τοῦ κόσμου, πέρα ἀπὸ ἐθνικὲς ἐντάξεις. Βεβαίως, εἶναι ἀπαράιτητα καί οἱ δύο ιδιότητες τοῦ πολίτη, καί πρέπει νά ἐναρμονιστοῦν. Ταυτόχρονα ὅμως μιὰ νέα «Διεθνὴς» θά ἔπρεπε νά συνασπίσει ὁρισμένους ἐνικότες πού δέν θά ὀρίζονται ἀπὸ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, καί συνεπῶς ἀπὸ τὸ κράτος,

32. «Ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἐπιπλέον αὐτὸ πού ὀνομάσα ὀρίζοντα μιᾶς «νέας Διεθνούς». Ἡ «νέα Διεθνὴς» ὀδηγεῖ πέρα ἀπὸ τούτη τήν Εὐρώπη, ἡ ὅποια ἀκόμη παρουσιάζεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνταγωνιστικούς λόγους ἀκριβῶς μέσω τῆς ρητορικῆς τῆς κυριαρχίας: ἀπώλεια τῆς κυριαρχίας δηλώνει μὲ ἀνησυχία, παραδείγματος χάριν, ὁ «Πασκουά», κέρδος κυριαρχίας –στὸν ἀνταγωνισμό μὲ τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες– ἀνταπαντᾷ ἐν προκειμένῳ ὁ «Στρώς-Κάν». Κατὰ βάθος, πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια «γλώσσα», πάντοτε τῇ θεο-λογικῇ τῆς κυριαρχίας. Ἡ «νέα Διεθνὴς» ὀδηγεῖ ἀκόμη καί πέραν τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ –ὁ ὅποιος προϋποθέτει ἐπιπλέον, μαζί μὲ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, τήν κυριαρχία κρατικο-εθνικοῦ τύπου–, ἀκόμη καί πέραν τοῦ σχήματος τῆς ἀδελφότητος», *Πέραν τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ*, ὁ.π., σ. 185-192. Βλ. Jacques Derrida, *Papier Machine*, Galilée, Παρίσι 2001, σ. 329.

33. «Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf», στό Immanuel Kant, *Schriften zu Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik* 1, Wilhelm Weischedel (ἐπιμ.), Werkausgabe, τόμ. XI, Suhrkamp, στῶ 192, Φραγκφούρτη 1977, σ. 208. Βλ. Immanuel Kant, *Γιὰ τὴν αἰώνια εἰρήνη*, μ.φρ. Ἄννα Πόταγα, Ἀλεξάνδρεια, 1992, σ. 42.

ἀκόμη καί ἀπὸ ἕνα συμβόλαιο μεταξύ ὄλων τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου, ἀπὸ ἕνα διεθνὲς διακρατικὸ δίκαιο (πολιτικὸ θεμέλιο, ἐπομένως, τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ὡς τέτοιου)».³⁴

Τελικά, ὅταν ὁ Ντερριντά ἀναφέρεται στὴ «μετά-τὴν-ιδιότητα-τοῦ-πολίτη», ὁραματίζεται μιὰ ἄλλη πολιτική, τῆς ὁποίας ὁ πρωταρχικός σκοπὸς θά πρέπει νά εἶναι ἡ σταδιακὴ ὑπέρβαση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη ἐν γένει. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴ θεμελίωση τῆς Δημοκρατικῆς Πολιτείας πάνω στὴν ἀδιαίρετη κυριαρχία τοῦ κράτους-ἔθνους, προσβλέποντας σέ μιὰ ἄλλη ιδέα τῆς δημοκρατίας, πού δέν θά συνδέεται μὲ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη – δηλαδή στὴν «ἐλευσόμενη δημοκρατία»:

«Γι' αὐτὸ μού συμβαίνει ἐνίοτε νά μιλῶ γιὰ τὴν ἐλευσόμενη δημοκρατία ὡς μιὰ δημοκρατία πού δέν θά θεμελιώνεται οὐσιαστικά στὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη. Αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ παράδοξο, ἀπαράδεκτο μάλιστα γιὰ τοὺς πολιτειολόγους πού ἔχουν συνηθίσει νά χρησιμοποιοῦν εὐκόλα τὴ λέξη «δημοκρατία». Τί θά σήμαινε μιὰ δημοκρατία πού δέν θά ἦταν θεμελιωμένη στοὺς ὑπηκόους ὡς πολίτες; Καί γιατί νά διατηρήσουμε τὸ ὄνομα «δημοκρατία» γιὰ νά ὀνομάσουμε αὐτὸ πού δέν ἀντιστοιχεῖ πλέον ἀπλῶς στὴν κλίμακα τοῦ κράτους καί τοῦ πολίτη; Εἶναι ἕνα ἐρώτημα πιὸ κρίσιμο ἀπ' ὅ,τι φαίνεται».³⁵

Στὴν ἀρχὴ καί στό τέλος τοῦ λόγου πού ἐκφωνήθηκε στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, ἡ πολιτικὴ ἀνυποταξία μνημονεύεται μὲ ἀφορμὴ τὸν Σωκράτη, φυλακισμένο καί καταδικασμένο σέ θάνατο ἐπειδὴ διέφθειρε τοὺς νεαροὺς πολίτες. Ὁ ὀνομαστός διδάσκαλος τῆς εἰρωνείας ἀρνεῖται νά δραπετεύσει, γιατί θέλει νά ὑπακούσει στοὺς νόμους τῆς Πόλεως. Γιὰ τὸν Ντερριντά, αὐτοὶ οἱ νόμοι «προεικονίζουν, ἐνδεχομένως, τὸν νεωτερικὸ Νόμο τοῦ κυρίαρχου κράτους»,³⁶ καί, ἐπομένως, ἂν ὁ Σωκράτης μποροῦσε νά ἐννοήσει-ἀκούσει μιὰ ἄλλη φωνὴ πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ παρασιτικά σέ αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς Πόλεως, «θὰ μπόρῳσε νά εἶχε ἀνυποτακτῇ, καί νά φύγει, ἢ νά ἀντισταθεῖ, γιὰ νά γίνεи κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἕνας σύγχρονος ἐτερόφρων ἢ ἕνας πρόδρομος τῆς civil disobedience, τῆς «πολιτικῆς ἀνυποταξίας», μέσω τῆς ὁποίας ἀμφισβητεῖ κανεὶς τὴ θετικὴ νομιμότητα τοῦ κράτους-ἔθνους ἐν ὀνόματι μιᾶς πιὸ ἐπείγουσας ἢ πιὸ ἐπιτακτικῆς δικαιοσύνης».³⁷

Ἄν ὁ Σωκράτης ἐνεργεῖ ὡς «καλὸς πολίτης», ὁ Ντερριντά, σχεδὸν ἀπὸ τήν

34. *Idiomes, nationalités, déconstructions. Rencontre de Rabat avec Jacques Derrida*, εἰδικὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Cahiers INTERSIGNES*, τχ. 13, φθινόπωρο 1998, Éditions Toubkal, Καζαμπλάνκα, σ. 257-258.

35. *Id.*, σ. 259.

36. Ὑποπόθετο ἡ κυριαρχία. Τὸ πανεπιστήμιο στὰ σύνορα τῆς Εὐρώπης, ὁ.π., σ. 27.

37. *Id.*, σ. 29.

ἀρχή τοῦ λόγου του, διαβεβαιώνει ὅτι αὐτό πού εἶναι «ἔτοιμος νά ὑποδείξ[ει] θά εἶναι λιγότερο εὐάγωγο ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὁ Σωκράτης σ' ἐκείνους τούς Νόμους πού τόν ἐπαναφέρουν στήν κυριαρχία τῆς π ὁ λ ε ω ς».³⁸ Μὲ ἄλλα λόγια, μᾶς λέει ὅτι ἡ ἀπάντησή του θά ἦταν διαφορετική, τουτέστιν ὑπαγορευμένη ἀπό τήν ἀρχή τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας. Ἐδῶ ἐνδείκνυται νά μνημονεύσουμε ὅτι γιά τόν Ντερριντά «ἡ ἀποδόμηση [...] ἔχει τόν προνομιακό της τόπο ἐντός τοῦ πανεπιστημίου καί ἐντός τῶν Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν ὡς τόπο ἀλυστικῆς ἀντίστασης, καί δῆ, ἀναλογικά, ὡς ἓνα εἶδος ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας, καί δῆ ἑτεροφροσύνης ἐν ὀνόματι ἐνός ἀνώτερου νόμου καί μιᾶς δικαιοσύνης τῆς σκέψης».³⁹ Πράγματι, στήν Ἀθήνα ὁ Ντερριντά μίλησε συνάμα ὡς πολίτης τῆς χώρας του, ὡς πολίτης τοῦ κόσμου καί ἐπίσης, προπάντων, ὡς κάποιος πού διεκδικεῖ ἓνα ἄλλο καθεστῶς, τῇ «μετά-τῇ-ιδιότητά-τοῦ-πολίτη»: «Ὅσο γιά μένα, ὅπως ἓνας ἄλλος, ταπεινά μάλιστα, παραμένω πολίτης, πολίτης τῆς χώρας μου ἢ τοῦ κόσμου, βεβαίως, ἀλλά ποτέ δέν θά δεχτῶ νά μιλήσω, νά γράψω ἢ νά διδάξω μόνο ὡς πολίτης. Καί ὅπως δῆποτε ὄχι στό πανεπιστήμιο. Γι' αὐτό εἶχα τήν ἐπαρση νά ἀψηφίσω ἐνώπιόν σας τούς νόμους τῆς πόλεως».⁴⁰ Ἐδῶ ὁ Ντερριντά φαίνεται νά ὑποδύεται τόν ρόλο τοῦ Ξένου τῶν πλατωνικῶν διαλογῶν. Αὐτό τό θέμα ἀναπτύσσεται εὐρέως στό βιβλίο *Περί φιλοξενίας*.⁴¹ Ἐχει ἐνδιαφέρον νά δοῦμε πῶς ὁ Ντερριντά ὑποδύεται, ἀκόμη μία φορά, αὐτό τόν ρόλο, στήν εἰσήγησή πού ἐκφώνησε στό μεγάλο ἀμφιθέατρο τῆς Σορβόνης κατά τή διάρκεια τῆς σύγκλησης τῶν Γενικῶν Τάξεων τῆς Ψυχανάλυσης (8-11 Ἰουλίου 2000):

«Αὐτό τό μεγάλο ἀμφιθέατρο εἶναι ἤδη ἀλλά δέν εἶναι ἀκόμη ἓνας τόπος ἀναλυτικός. Ἡ ἀπειλή θανάτου γιά τήν ὁποία μίλησα [...] ἴσως νά κατακλύζει τούτη τή στιγμή τή θέση πού ἔμεινε κενή γιά τόν μοιραῖο προορισμό τῆς μεταβίβασης. Αὐτή ἡ ἀπειλή ἴσως εἶναι μιᾶ καλοτυχία, ἡ στιγμή πού ἀρχίζει κανεῖς νά σκέφτεται, θά ἔλεγε ὁ Ξένος, θέλω νά πῶ ἐκεῖνος πού κατά βάθος, καθώς ἀπευθύνεται σ' ἐσᾶς, δέν ἀνήκει σέ ἓνα ὑποτιθέμενο ἔνδον τῆς ἀναλυτικῆς κοινότητος».⁴²

Ὁ Ντερριντά συμμετέχει σέ τοῦτο τό διεθνές συνέδριο, κυρίως ψυχαναλυτῶν, ὡς «ξένος παρατηρητής», ὡς ἓνας ξένος πού τόν ὑποδέχεται μιᾶ κοινότητα

38. *Αὐτ.*

39. *Τό πανεπιστήμιο ἄνεν ὄρων*, ὁ.π., σ. 22.

40. *Ἀπροϋπόθετο ἢ κυριαρχία. Τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εὐρώπης*, ὁ.π., σ. 67.

41. Βλ. Jacques Derrida (σέ συνεργασία μέ τήν Anne Dufourmantelle), *De l'hospitalité*, Calmann-Lévy, Παρίσι 1997, σ. 11-35.

42. Jacques Derrida, *États d'âme de la psychanalyse*, Galilée, Παρίσι 2000, σ. 30.

στήν ὁποία δέν ἀνήκει. Θά πρέπει νά ἐπισημάνω ὅτι στήν εἰσήγησή του ἡ κριτική τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας εἶναι δεσπόζουσα καί ριζοσπαστική:

«Παντοῦ ὅπου ὑπάρχει νόμος καί ἐπιτελεστικό στοιχεῖο, ἀκόμη καί ἂν αὐτά εἶναι ἑτερονομικά, μποροῦν βεβαίως νά ὑπάρξουν τό συμβάν καί ὁ ἄλλος, ἀλλά πολύ σύντομα ἀμφοτέρω τὰ ἐξουδετερώνουν [...] καί τὰ ἰδιοποιοῦνται ἢ ἐπιτελεστική ἰσχὺς ἢ ἡ συμβολική τάξη. Ἡ ἀπροϋπόθετη ἔλευση τοῦ ἄλλου, τό συμβάν τοῦ πού δέν προκαταλαμβάνεται καί εἶναι χωρίς ὀρίζοντα, ὁ θάνατός του ἢ ὁ θάνατος καθ'αυτοῦ, εἶναι ἐν προκειμένῳ αἰφνιδιστικές εἰσβολές πού μποροῦν καί ὀφείλουν νά τρέψουν σέ φυγή τίς δύο τάξεις τοῦ διαπιστωτικοῦ καί τοῦ ἐπιτελεστικοῦ, τῆς γνώσης καί τοῦ συμβολικοῦ. Ἰσως ἐπέκεινα κάθε ὠμότητος.

Μαζί μέ κάποιους ἄλλους, ἐσεῖς οἱ ἄλλοι, οἱ ψυχαναλυτές, τό γνωρίζετε. Θά μπορούσατε ἢ θά ἔπρεπε νά τό γνωρίζετε καλύτερα ἀπό ὅποιονδήποτε. Ἡ ἀπόδειξη: δέν σᾶς ἦταν ἀρκετό νά ὑποθέσετε ὅτι τό γνωρίζετε, μπορέσατε νά κάνετε τό ἄλλα πρὸς τό ἀ-δύνατον, ἐκτιθέμενοι, μέσω τοῦ φιλοφρονητικοῦ δώρου μιᾶς φιλοξενίας σχεδόν ἀπροϋπόθετης, στήν ἐπίσκεψή ἐνός ξένου πού ἦρθε νά σᾶς ἀπευθύνει χαιρετισμό, βεβαίως ὡς ἐνδειξή εὐγνωμοσύνης, ἀλλά χωρίς ἐξασφάλιση σωτηρίας, ἐν γνώσει τοῦ κινδύνου πού διατρέχετε.

Ὁ ξένος ὁμιλεῖ μέ κακὸ τρόπο γιά τό κακὸ, δέν πιστεύει πλέον στὸν κυρίαρχο, οὔτε στὸ κυρίαρχο ἀγαθὸν οὔτε στὸ κυρίαρχο κακόν».⁴³

Μετά ἀπὸ ὅλα αὐτά, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά πῶ ὅτι ἦλθε ἡ στιγμή νά ἀπευθύνω στὸν Ντερριντά μιᾶ κρίσιμη ἐρώτηση, πού συμπεριλαμβάνει ἐπίσης τήν ἐρμηνεία μου γιά ὅ,τι ἐλέγχθη ἀπὸ αὐτόν στό Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ἄν ἡ ὑπόθεσή μου εἶναι σωστή, δηλαδή ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο, θά ἦταν δυνατόν νά ἰσχυριστῇ κανεῖς ὅτι ἡ ἀπάντησή πού τόσο πολὺ τήν ἀνέμεναν οἱ «Ἕλληνες ἔχει ἤδη δοθεῖ; Ἐξηγοῦμαι. Ἄν γινόταν παραδεκτό ὅτι ὁ Ντερριντά μᾶς πρότεινε νά ἀντισταθοῦμε στὸν πόλεμο τοῦ Κοσσοφοπεδίου ἐν ὀνόματι τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας, θά μπορούσε νά ἀποδεχθεῖ – ὅπως ὁ Γ. Χάμπερμας, ἐπὶ παραδείγματι –⁴⁴ ὅτι αὐτή ἡ πολιτικὴ ἀνυποταξία εἶναι ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ βία, λόγω τοῦ

43. *Αὐτ.*, σ. 87.

44. «Στὴν κορυφὴ ἐκείνης τῆς κλίμακας πού ἀναρριχῶνται οἱ ὑποθεσμικές διαμαρτυρίες τῶν πολιτῶν, ὅταν αὐτοὶ κλιμακώνουν τίς διαμαρτυρίες τους, γίνεται ἰδιαίτερα εὐκρινὲς αὐτὸ τό νόημα μιᾶς ἐνισχυμένης πίεσης γιά νομιμοποίηση. Τό τελευταῖο μέσο γιά νά προσδώσουν ἰσχυρότερη ἀκρόαση καί δημοσιογραφικο-πολιτικὴ ἐπιρροή στὰ ἀντιπολιτευτικὰ ἐπιχειρήματα εἶναι οἱ πράξεις τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας πού ὑπόκεινται σέ ἓναν ὑψηλὸ ἐξηγητικὸ καταναγκασμό. Αὐτές οἱ πράξεις τῆς ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὴ βία καί συμβολικῆς παράβασης τῶν κανόνων κατανοοῦνται ὡς ἔκφραση διαμαρτυρίας ἐναντίον δεσμευτικῶν ἀποφάσεων, οἱ ὁποῖες, παρὰ τὴ νόμιμη δημιουργία τους, κατὰ τήν ἀντίληψή τῶν δρώντων εἶναι παράνομες ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἐν ἰσχύϊ συνταγματικῶν ἀρχῶν», Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, stw 1361, Φραγκφούρτη 1998 (1992), σ. 462. Βλ. Jürgen Habermas, *Τό πραγματικὸ καὶ τὸ ἰσχύον*, μετφρ. Θεόδωρος Λουπασάκης, Ἐκδοτικός Ὄργανισμός Λιβάνη, 1996, σ. 504-505.

γεγονότος ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί παρά μόνο στίς δημοκρατικές χώρες δικαίου, όπου η άστυνομία έχει τό αποκλειστικό μονοπώλιο της νόμιμης φυσικής βίας; Έν κατακλείδι, αν ο Ντερριντά συμφωνούσε με όλα αυτά, θα είχαμε τό δικαίωμα να συναγάγουμε τό συμπέρασμα ότι πρίν και κατά τή διάρκεια του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου ήταν έναντιον της προσφυγής στη βία και, έπομένως, έναντιον τών νατοϊκών βομβαρδισμών;

Θά ήθελα να κλείσω θέτοντας ως έξεργο τήν πολυδύναμη σχέση της ήθικης της φιλοξενίας και της παγκοσμιοποίησης με τόν κοσμοπολιτισμό και τό πέραν του κοσμοπολιτισμού, τό όποιο προεξάρχει στην ντερριντιανή σκέψη. Σέ μία συνέντευξή του στην Κατρίν Παολεττί [Catherine Paoletti] ο Ντερριντά λέει τά εξής:

«Βεβαίως, κάνω έκκληση για περισσότερο κοσμοπολιτισμό. 'Ο παιγνιώδης τίτλος Κοσμοπολίτες όλων των χωρών, ακόμη μία προσπάθεια!, ό όποιος παίζει με τόν Σάντ [Sade] και τόν Μάρξ [Marx], θέλει να πεί ότι δεν είμαστε ακόμη κοσμοπολιτικοί, ότι πρέπει να ανοίξουμε τά σύνορα: αλλά ταυτόχρονα ό κοσμοπολιτισμός δεν αρκεί, ή φιλοξενία πού απλώς θα ρυθμιζόταν από τό κράτος, από τή σχέση με τούς πολίτες ως τέτοιους δεν μου φαίνεται έπαρκής. 'Η δοκιμασία, ή φοβερή έμπειρία του αιώνα μας, υπήρξε, παραμένει, ό έκπατρισμός μαζικών πληθυσμών πού δεν συγκροτούνταν πλέον από πολίτες και για τούς όποιους οι νομοθεσίες των κρατών-έθνών δεν ήσαν έπαρκείς. Κατά συνέπεια, θα έπρεπε να προσαρμόσουμε τή δική μας ήθική της φιλοξενίας, τή δική μας πολιτική της φιλοξενίας σε ένα πέραν του κράτους και σε ένα πέραν του κοσμοπολιτισμού. Προσπαθώ, σε μία ανάγνωση του Κάντ, να σημειώσω ως προς τί ό οικουμενικός κοσμοπολιτισμός του Κάντ είναι πράγμα αξιόλογο, όπου πρέπει να τείνουμε, αλλά πού επίσης πρέπει να μπορούμε να τό υπερβαίνουμε».⁴⁵

Σέ μία άνοιχτή έπιστολή πού δημοσιεύτηκε στην έφημερίδα *L'Humanité* στίς 30 Νοεμβρίου 1999 και άπευθυνόταν στον Πρόεδρο της Βραζιλίας Φερνάντου Ένρίκε Καρντόζου [Fernando Henrique Cardoso] και όπου υπερασπίζεται τόν Ζοζέ Ραΐνια [José Rainha], ήγέτη του Κινήματος τών Άγρεργατών (Κίνημα τών Χωρίς-Γή), καταδικασμένο σε είκοσι έξι χρόνια και έξι μήνες κάθειρξη για δολοφονίες πού δεν είχε διαπράξει, ό Ντερριντά δείχνει πώς ή παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να έκλαμβάνεται αποκλειστικά ως όλέθρια, έφόσον μπορεί να συνδεθεῖ, όχι μόνο με τούς πολίτες του κόσμου, αλλά επίσης, και προπάντων, με ένα πέραν της ιδιότητας του πολίτη έν γένει:

«Πιστεύω πως γνωρίζω ότι όρισμένοι άνησυχούν γι' αυτή τήν κατάσταση όλο και περισσότεροι: καταρχάς στην ίδια τή Βραζιλία, βεβαίως (όπου πιστεύω πως έχω τό δικαίωμα ως προς αυτό τό σημείο να πιστεύω σε τόσο πολλές συγκλίνοσες μαρτυρίες [...]), αλλά και πολύ πέραν της Βραζιλίας. 'Όπως ό Ζοζέ Σαραμάγκου [José Saramago], πιστεύω πως αν ή έν λόγω παγκοσμιοποίηση έχει κάποια θετική, μή άντιστρέψιμη και άδιαμφισβήτητη συνέπεια, αυτή είναι τουλάχιστον ένα όρισμένο δικαίωμα στο όποιο συμμετέχουν όλοι οι πολίτες του κόσμου, και μάλιστα πέραν της ιδιότητας του πολίτη και τών κρατών-έθνών, πέραν της "κυριαρχίας" για τήν όποία γίνεται τόσοσ λόγος: τό άναγνωρισμένο δικαίωμα να άνησυχεί και να εκφράζεται άνεπιφύλακτα οίσοδήποτε για όποια-δήποτε άδικία».⁴⁶

Πέντε ήμέρες ωρύτερα, στην ίδια έφημερίδα, ό Ζοζέ Σαραμάγκου είχε άπευθύνει έπίσης μία άνοιχτή έπιστολή στον Πρόεδρο της Βραζιλίας, στην όποία ύποστήριζε τόν Ζοζέ Ραΐνια με τό ίδιο πνεύμα:

«Πρίν από λίγο καιρό, άφου είχα εκφραστεί δημοσίως ύπέρ τών άγρεργατών χωρίς-γή, ό Πρόεδρος της Βραζιλίας, κύριος Φερνάντου Ένρίκε Καρντόζου, χωρίς μάλιστα να μνημονεύει τό όνομά μου, με συμβούλεψε να άσχοληθώ με τά προβλήματα της χώρας μου, και να αφήσω τά δικά του σε ήσυχία. Δέν πράττω σύμφωνα με τίς επιθυμίες του. 'Η παγκοσμιοποίηση, Κύριε Πρόεδρε, όταν γεννιέται, είναι για όλο τόν κόσμο. 'Όσο και αν σάς δυσανεσεί, ή Βραζιλία σας, οι χωρίς-γή συμπατριώτες σας και ή δικαιοσύνη πού τούς καταδικάζει άποτελούν μέρος του κόσμου μου».⁴⁷

Στό Σεριζύ, 15 'Ιουλίου 2002, ήμέρα γενεθλίων του Ζάκ Ντερριντά. 'Ο ζωγράφος Βαλέριο Άντάμι προσφέρει τό δώρο του στον Γάλλο φιλόσοφο.

45. Jacques Derrida, *Sur Parole. Instantanés philosophiques*, Éditions de l'Aube, Le Moulin du Château 1999, σ. 69.

46. Πέραν του κοσμοπολιτισμού, ό.π., σ. 224. Βλ. *Papier Machine*, ό.π., σ. 334-335.

47. José Saramago, «Si tous les juges du monde...», *L'Humanité*, 25 Νοεμβρίου 1999.